

MASALLARDA DEV ve YARATILIŞ DESTANINDAKİ BENZERLERİ*

Yrd.Doç.Dr.Ayşe YÜCEL

Türk masallarında, masal kahramanları olarak insanlar, hayvanlar ve gerçek üstü varlıklar yer almaktadır. Bunlar içinde, bazan insan yapısına benzer görünüm ve davranışları ile, bazan insan üstü, hatta tabiat üstü davranış ve görüntüleri ile devler, masalların vazgeçilmez varlıklarındandır. Yarı insan, yarı hayvan şeklinde olan bu varlıklar B. Ögel tarafından Statüre defarme (=İnsana benzemeye acaip mahluklar) olarak, İ.Melikof tarafından şekilsiz tanrılar (Les dieux difformes) diye isimlendirilir.¹ Bazı Türkçe kaynaklarda Yelbegen veya Celbegen olarak isimlendirilen dev Soğd dilinde Yek olarak kullanılıp, Mani mezhebinde Şeytan karşılığı olarak kullanılır. Yek, Türklerin İslamiyet girmesinden sonra da devam etmiş, Kutadgu Bilig'de şeytan yerine kullanılmıştır. Ba-haeddin Ögel, Yek'in dev karşılığı kullanıldığını da söylemektedir.² Farsça'dan dilimize geçen olan devin kelime anlamı; "Şeytan, muharebe gününde giydikleri yünden yapılmış çok kalın ve katı bir elbise, eğri tabiatlı, fikri bozuk kimse, yürekli, bahadır, benzerlerine nispetle iri, büyük ve kuvvetli olan her şeydir."³ Türkçe'ye bu anlamda geçen dev, masal, efsane ve destanlarımızda, olağanüstü görünüm ve davranışları ile, genellikle kahramanın macerasında bir engel olarak ortaya çıkar. Ancak bazan da zarar vermek yerine yardımcı olarak, kahramanın başarısına katkıda bulunur. Devler, fonksiyonu ne olursa olsun, görüntüleri itibariyle olağanüstü ve korkunç, davranışları yönünden insan fitratına ters özellikler gösterirler ve çoğu kez birbirine benzerler. Bu benzerlik onların bazı

standart özellikleridir. Bunlar, yaşadıkları yer, yaşama biçimleri, fiziki özellikleri ve davranışları şeklinde gruplandırılabilir. **a. Devlerin Yaşadığı Yerler:** Devler genellikle yer altında, karanlık- lar ülkesinde yaşarlar. Bu yönü ile, mitik özellikleri olan devlerin, yine mitik yerlerde yaşadığı dikkatimizi çeker. **Er -Sogotox Destanında** şeytanla insan arası olan dev, yaşadığı yerin, dört ülke uzakta, **Kara İs** denilen ülke olduğunu söyler.⁴ **Ayı Kulağı** masalında Ayı Kulağı, belinden iple bağlanarak bir kuyuya sarkıtılır. Orada dev ile karısının yaşadıklarını görür. ⁵ **Keloğlan ile Dev** isimli masalda "...neyse öyle gitmiş, böyle gitmiş bir delikten içeri girmiş. Girmiş ki deliğin altı bir mağaraymış, içi hep koyun dolu bir dev içerisinde hem koyunları sağıyor, hem de süt içiyor." ⁶İfadeyle devlerin yer altında yaşadıkları açıklanmaktadır. **Allahın Belası** isimli masalda Sarı Dev isimli bir dev vardır ve bu dev altı yıllık bir mesafede yer altı köyünde yaşamaktadır. Masalda Sarı Dev'in yeri şöyle izah edilir."Bu ormanın içinden bir aylık bir yol gideceksin, öntüne bir dağ çıkacak. O dağdaki ince yoldan bir ay gideceksin, dağın arkasına indiğinde orada derin bir kuyu göreceksin. Oradan aşağı in, bir ışık göreceksin. Sarı Dev'in köyü orasıdır."⁷ **Kırkıncı Oda** masalında dev anasının yaşadığı yer şu cümleler ile izah edilir: "... Şehzade mağaranın yanına yaklaşarak kapısından içeriye bakmış. Bir de ne görsün kocaman bir dev anası..."⁸

Devler, yukarıda verdiğimiz kısa bilgilerden anlaşıldığı gibi yer altında yaşayan varlıklardır. Destan anlatıcısı,

devler yer altında yaşıyor olmasalar bile, masal içinde bir yolunu bulup onları yer altına, yani asıl yaşadıkları veya bulunması gerektiği yerlere gönderir. **Kırk Oğlan** masalında kahraman, devlere tuzak kurar ve kuyuya düşmelerini sağlar, üzerlerini de kayalar ile kapatır.⁹ **Ahmet Turan Mehmet Turan** masalında, Ahmet Turan devi öldürür, bir kuyuya atar, üzerine de değirmen taşı kapatır.¹⁰ **Padişahın Üç Kızı** masalında, üç kardeş bir kuyunun başında dururlar ve küçük kardeş kuyuya iner. Küçük kardeşin güzel üç kızla karşılaşır ve bu kızların dev tarafından kaçırılmış padişah kızları olduğunu öğrenir.¹¹ Bunun haricinde devler, kaynak sularında, göllerde, insan ayağı değmemiş yerlerde, dağlarda da yaşarlar.¹² Devler nerede yaşarlarsa yaşasınlar, yaşadıkları yerler masal anlatıcısının inisiyatifine bağlı olarak, ya sıradan mekanlar, ya da saray ve benzeri ihtişamlı mekanlardır. Devler genellikle çok varlıklı bir hayat sürerler. *Konaklarda, saraylarda yaşarlar. Bahçelerinde değişik meyveler, nadide eşyalar bulunur.*¹³ Naki Tezel, devlerin yaşadığı sarayları tasvir ederken, adeta karanlıklar ülkesini tarifi etmektedir. *Devler, çoğu zaman çevresi yüksek ve kalın duvarlarla, dikenli bahçelerle çevrili, büyük köşklerde kendisine mahsus saraylarda yaşarlar. En değerli, hiç kimsenin ele geçiremeyeceği, fakat herkesin, hatta padişahların özledikleri dünya güzelleri, hiçbir yerde bulunmayan meyve bahçeleri, sihirli güvercinler, başınıza geçirdiğiniz zaman sizi hiç kimseye göstermeyen külahlar, sihirli sarayların kapılarını açan anahtarlar, bu devlerin buyruğu altında veya onların köşklarinde, saraylarındadır.*¹⁴ Dev saraylarından biri şöyle izah edilmektedir. **Değirmenci ile Tilki** masalında devler bir sarayda otururlar. *...tilki, bu işleri böyle yapı*

*yapa bir büyük saraya yaklaşır. O sarayda da yedi tane dev kalyormuş*¹⁵ **Ahmet Şah** masalında Ahmet Şah ve kardeşleri devlerin avda olduğu bir esnada onların saraylarına girerler.¹⁶

b.Fiziki Özellikleri: Masalarda devler, çoğunlukla, çok iri yapılı insanlar gibi tanımlanmakla birlikte, zaman zaman da olağanüstü özellikleri ile karşımıza çıkarlar. Boyları arşınlarla ifade edilen, bazan minare boyunda, çok başlı, çok kulaklı, olağanüstü büyüklükte gözleri olan, bir dudağı yerde, bir dudağı gökte, kocaman dişli, ağaç gövdesi kadar kolları, iri ve uzun bacakları, kılıllı elleri ve uzun tırnakları olan varlıklardır. Ancak, dev hakkında bu tasvirlerin masal anlatıcısı ve dinleyici konteksinde değiştiğini belirtmemiz gerek. Masalın anlatıldığı mekan ve anlatıcının hitabettiği çevre ile bilgi birikimi ve anlatma becerisi tasvirleri şekillendirmektedir.¹⁷ **Er Sgotox Destanı**'nda dev; *derisiz, üç ayaklı, demir kara atına yan binen, büyük don ağacı kadar boylu, büyük kazan kadar başlı, alnını en ortasında çukur kadar tek gözlü, kazma kadar büyük sincip dişli, göğsünün en ortasından çıkan tek kürek kadar kulaç kollu, uyluğundan çıkan direk kadar topaç bacaklı, başından ayağına kadar demir elbiseli, demir yaylı, taş oklu, altın mızraklı, şeytanla insan arası bir varlık* olarak tanımlanır. Şeytanla insan arası Buura Doxsun isimli olan bu dev, kolsuz, bacaksız, keskin boynuzlu, sivri kuyruklu, pek çok halkın sahibi olduğunu belirtir. Bu dev, ateşten sıcak yazlı, kızaran taş yemekli, ateş ve alev içecekli, yanmaz etli, ölmez kişi olarak tarif edilir.¹⁸

Ateşkar Oğlan isimli masalda dev, kırk başlıdır.¹⁹ **Bey Böyreğ** masalında masal anlatıcısı devleri tanımlarken birinci devin dağları delerek geldiğini,

ikinci devin bundan daha beter olduğunu, üçüncü devin kara dumanlar,, kara bulutlar ile geldiğini, şakırtısının ortalığı aldığını söyler.²⁰ **Padişahın Üç Kızı** masalında kuyunun içinde yatan devin ağzından alevler çıkmaktadır.²¹

Devlerin fizikî özellikleri en belirleyici yönleri ağız ve dudak yapılarıdır. Masallarda kazma başlı, kazan dişli olan devlerin bir dudakları yerde, bir dudakları göktedir. Ya da bir dudakları yeri süpürür, bir dudakları göğü. Bu ifadeler, devlerin ağızlarının büyüklüğüne, ve insan ve hayvanlar ile her türlü varlıkları rahatça yiyebileceklerini işaret eder. **Ahmet Şah** masalındaki devin bir dudağı yerde, bir dudağı göktedir.²² **Kırk Oğlan** masalında dev, bir dudağı yerde, bir dudağı gökte, koca dili dışarıda, mağara kapısı kadar gözleri olan bir varlıktır. Ağzından alev ve dumanların saçıldığı dev, bir nefes çekince karşısına gelen her şeyi yutuyormuş. Kulakları ise bir sini kadar büyüktür.²³

Dev anaları da devler kadar korkunç görünüme sahiptirler. Ancak devlerden farklı olarak davranış itibariyle, masal kahramanına yardımcı olurlar. Dev anaları ya da dev kadınlarının bir memeleri arkalarında, bir memeleri önlerinde veya sağ memeleri sol omuzunda, sol memeleri sağ omuzunda bulunur, ya da memelerini arkalarına sarkıtmışlardır. Masal kahramanı bu memelerden emmek suretiyle dev analarının süt evlatları veya kardeşlikleri olurlar. Bu yolla bazı engelleri aşarlar. **Kırkinci Oda** masalında, dev anası şu cümleler ile anlatılır: "...şehzade mağaranın yanına yaklaşıp kapısından içeriye bakmış, bir de ne görsün kocaman bir dev anası, yanardağ gibi gürlüdeyen büyük bir ocağın karşısına oturmuş, tavanda asılı duran kazandaki yemeği pişiriyor."²⁴ **Altın Bül-**

bül masalında dev anası, *bir çam ağacı kadar iri gövdeli, ağaçları kırıp kazanın altındaki ateşi yakan, yerlerden topladığı yılanları çuyanları yiyen bir varlık olarak anlatılır. Masal kahramanı Yiğit Oğlan, sessizce sokulup dev anasının memesini emer ve süt evladı olur.*²⁵ **Erler Karısına Koca Olmaya Giden** isimli masalda, *"bir dev oturmuş güneşleniyor. Memelerini de omuzlarına atmış..."*²⁶ **Sır Saklamayan Padişah Kızı** isimli masalda dev anası memelerini arkasına atmış ekmeği pişirir. Masalda dev anasının memesinden emilmesi, emenin dev anasının çocuğu olmasını sağlar. Dev anası ile onun kız kardeşi olan varlık, bir dudağı yerde bir dudağı gökte diye tavsif edilir.²⁷

c. Davranışları: Devler masallarda genellikle olumsuzun temsilcisi olarak karşımıza çıkmakla birlikte, özellikle dev anaları ve kadınları sonunda kahramana yardımcı olurlar. **Çember Tiyar** masalında, kahraman elma yapıp cebine koyar. Dev evi olan evlerine geldiğinde devler, burası insan eti kokuyor diye bağırlar. Çember Tiyar, yemeyeceğinize yemin ederseniz çıkarırım der. Devler yemin ederler ve kıza bir şey yapmazlar.²⁸ **Avcı Mehmet'in Oğlu** masalında dev ile kahraman dost olurlar, dev kahramana yardım eder.²⁹ **Gülukan** masalında da dev kahraman ile kardeş olur. Masal boyunca kahramana yardım eder.³⁰ **Ateşkar Oğlan** ve **Kotan** masallarında devler, kırk kulplu kazanlarda insan eti pişirip yerler.³¹ Ağzından alev ve dumanların saçıldığı dev, bir nefes çekince karşısında bulunan her şeyi yutar. Özellikle insan eti ile beslenir. Devlerin kocaman burunları sayesinde insan kokusunu alırlar, insanların geçtiği yerleri bile kokularından anlarlar.

Devlerin bazıları, insanî davranışla-

ra sahip olup, birer meslek sahibidirler. Kimi dev güreşçilik mesleğini edinir, kimi dev de fakir ve çocukların koruyucusudur. **Zengin Çocuğu ile Fakir Çocuğu** isimli masalda, Kara Dev ve Sarı Dev isimli devler bulunmaktadır. Devlerden birisi iki elinde iki dağ tutar ki, bunun mesleği güreşçiliktir, devlerden birisi de göldeki suyu elinde tutar ve fakirin çocuğunu korur.³²

Devler, masal içinde yeri geldiğince şekil değiştirirler. Bazan da şekil değiştirtme yetenekleri vardır. İstedikleri kişileri elma, portakal, süpürge veya sahan yapıp ceplerine, kapı arkasına veya rafa koyarlar. Kendileri zaman zaman insan, bazan da hayvan kılıfına bürünürler.³³

Devler, bütün bu olağanüstü görünüşleri, ürkütücü yapılarına rağmen, kendilerinden güçlü olan insanlar karşısında umulmadık bir korkuya kapılır, korkunun sonunda ya kahramanla dost olur, ya kaçar, ya da ölürler. Ancak çoğu kez aptallıklarından dolayı masal kahramanları tarafından aldatılmak suretiyle öldürülürler. Ya da dev ile ilgili bilgiler, devin yakını veya bir bilge tarafından masal kahramanına verilir, masal kahramanı da bu bilgiler ile devin aptallığından yararlanarak onu öldürür. Buna örnek olmak üzere **Kara Dirhem Hokkası** isimli masaldan kısa bir örnek verelim: "*Kız, benim anam devdir. Seni parçalar. Ben seni saklıyayım. Annem çok çirkindir. Ondan korkma. Hamur yoğururken arkasından gel, iğneyi memesine sok. O zaman ölü, der. Dev karısı hamur yoğurmaya oturunca oğlan koşup iğneyi batırır. Dev de ölü.*"³⁴ **Yarımca** adlı masalda da devin servetini alıp zengin olmak isteyen beş kardeşi dev yutar. Yarımca bıçağı ile devin başını keser, karnını yarıp beş kardeşini dışarı çıkarır.³⁵

rır.³⁵

Devlerin, tıpkı insanlar gibi düzenli bir aile yapıları vardır. Evlerinde eşleri, çocukları veya kardeşleri ile birlikte yaşarlar. Bundan başka dev soyundan gelmeyen insanları kendilerine evlat edinirler. Masal kahramanı çoğu kez, dev anasının süt evladı olur. Bazı masallarda da devin saflığından istifade eden kahraman, devden zarar görmemek için ya da devin servetini ele geçirmek için "*Ben senin oğlunum*" ya da "*ben senin kızınım*" diye devi aldatır ve dev onu evladı sayar.³⁶ **Ay Kulağı** masalında kahraman kuyuya indiğinde orada dev ile karısının yaşadığını görür.³⁷ Devlerin bazan üç, bazan beş, bazan da yedi çocukları vardır.

Muhtar Avezov, "Gizli dünyalara ulaşmak için tevekkül edilmeli, güçlükler giderilmeli, arzular, istekler, merak unsurları başlamalıdır. Başı altın, vücudu geyik olan geyik avcının önünden kaçar, sonra kılık değiştiren kız, çok güzel olup yer altında yaşamaktadır. Gençin rüyasına girer, beni arayıp bul der. Genç, mekansız yerlere gider. Cümleleri ile adeta masal dünyasına gidişi, masal dünyasında varla yok olan arasında bir dünyayı keşfe çalışır.³⁸ Bu keşif, eski dönem inanma şekilleri, tarih tecrübesi ve uzun bir zamanın bilgi birikiminden istifade etme yollarının keşfidir. Prof.Dr. Şükrü Elçin, masalı tarif ederken onun tarihi tecrübe ile meydana gelen, mücerret-müşahhas, gerçek -hayali, maddi-manevî unsurların varlığının gereğine işaret eder.³⁹ V.Propp, masalı, sosyo kültürel evrime bağlı olarak doğmuş ve gelişmiş inançlarla oluştuğunu, bir taraftan örf ve adetler ile din, diğer taraftan din ile masal arasında tabii bir ilişkinin olması kuvvetle muhtemeldir, der. Buna karşılık dine bağlı inanışlar ve di-

ne bağlı olmayan alışkanlıklar, zaman içinde kaybolarak muhtevaları masala döndürür. ⁴⁰ Türk masallarında yer alan olağanüstü unsurların bir çoğu yaşanan hayattan uzak görünse de, muhtemeldir ki, geçmiş dönemin kültürel unsurlarını, inanç umdelerini bünyelerinde taşırlar. Bu umdeler, toplumların yaşadıkları zaman, yer ve bunlara bağlı olarak ortaya çıkan kültürel yapı içinde farklı fonksiyonlara sahiptirler. Kuzey ve kuzey doğu sahasında yaşayan Türk grupları arasında teşekkül eden inanç yapısı, efsane ve destanlarına yansımıştır. Farklı coğrafyada yaşan Türk gruplarının destan ve efsanelerinde bu unsurlar yer almayıp, masallarında görülür. Yukarıda etraflıca izah ettiğimiz dev, Kam inancını benimseyen Türk grupları arasında, daha çok Erlik ismi ile karşımıza çıkmaktadır. Bizim iddiamız Erlik'in dev olduğu noktasında olmayıp, Erlik ile devin fonksiyon itibariyle birbirine benzerlik gösterdiği noktasındadır. Gök-Tanrı, Şamanizm veya Kamlık dini diye bilinen inanç sisteminde erlik ile ilgili çeşitli tasavvurlar vardır. Bunlar Erlik'in yaşadığı farzedilen yer, Erlik'in görüntüsü, ailesi ve davranışları şeklinde izah edilebilir.

a. Erlik'in Yaratılışı: Kuvvetli, güçlü anlamları verilen Erlik kelimesinin menşei hakkında bilgi veren Türkologlardan bazıları, bu kelimeyi erklig kelimesinin bozulmuş şekli olarak ifade ederler. Yer altındaki karanlık dünyanın hakimi ve ölüm ruhu olan Yama'ya Erklig Yama denilmektedir. Yama'nın bu sıfatı Moğolca'ya Erlik ve Yerlik şekillerinde geçmiştir. Bu kelime Şamanistlere Erlik şeklinde geçmiştir ve bu kötü ruhların başkanı olarak ifade olunmuştur. ⁴¹

Altay yaratılış destanında Tanrı Ülgen Erlik'in varlığını far keder. Destan-

da bu bahis şu mısralar ile anlatılır: "Yine günlerden bir gün, Tanrı Ülgen denize, / Bakarak duruyordu, şaşırıldı birden bire / Bir toprak parçacığı sularda yüzüyordu, / Toprağın üzerinde bir de kül duruyordu. / Toprak üstündeki şey, dedi nedir acaba / İnsanoglu bu olsun, insana olsun baba. / Görünmeye başladı, insan gibi bir şekil /... / Erlik yaratıldıktan sonra Tanrı ortadan kaybolur. Erlik aramak suretiyle Ülgen'i bulur ve onunla kardeş olur. ⁴² Kaynaklar, Tanrı Ülgen ile Erlik'in aynı anda var olduklarını ifade ederler. ⁴³

b. Erlik'in Yaşadığı Yer: Erlik, yer altı diyarında, kara çamurdan yapılmış bir sarayda oturur. Bir rivayete göre de Erlik'in sarayı kara demirden, etrafi duvarlarla çevrilmiştir. Erliğin yaşadığı evin mutfağı topraktan, duvar başları merdivenlerden, damı siyah demirden yapılmıştır. ⁴⁴ Karagahı da dokuz ırmağın Doymadım Irmağı'na döküldüğü yerde kurulmuştur. Bu ırmağın suyu insanların göz yaşlarından ibarettir. Başka bir rivayet göre de Erlik'in karargahı Abra ve Yutba denilen korkunç canavarlarla dolu olan Bay Denizin kıyısındadır. Anohin, Altay şamanizminde yer altında yaşayan Abra ve Yutba isimli timsaha benzer iki büyük canavar olduğunu söyler. ⁴⁵ Erlik'in yaşadığı dünyada bulunan Doymadım Irmağı üzerine at kılından kurulan köprü, buradan kaçmak isteyenler için bir tuzaktır.

Erlik'in yaşadığı saraya giden yol puudak denilen engellerle doludur. Şamanlar ayın sırasında bu engelleri aşarak Erlik'in huzuruna bu yoldan gider ve onunla konuşmayı başarırlar. Altay inançlarında üzerinde yaşadığımız yer hakiki yer (Çin Yer)dir. Bu yerin altında ebedi karanlığın hüküm sürdüğü diğer bir yer vardır. Buna altıngi oroon (Altta-

ki mahal) veya alıs yer (uzak yer) derler ki, Erlik'in yurdu burasıdır. Bütün kötü körmösler de burada yaşarlar. Altay akidelerine göre Erlik ordusunu teşkil eden, Erlik'in idaresi altında bulunan kötü ruhlar (yaman körmösler) ın asıl vatanları yer altındaki dünyadır. Yerin nesnesi olarak kabul edilirler.⁴⁶

b. Erlik'in Fizikî Yapısı: Fizikî yapı itibarıyla Erlik, atlet vücutlu bir ihtiyar şeklinde tasvir edilir. Gözleri ve kaşları kömür gibi kara, dizlerine kadar uzanan sakalı çataldır. Domuzun azı dişlerine benzeyen bıyığı kıvrılarak kulaklarına asılmıştır. Çenesi tokmağa, boynuzları ağaç köklerine benzer. Saçları kıvrıktır.⁴⁷ Erlik, siyah bir ata biner, döşegi kara kunduz derisindedir ve öyle şişmandır ki, kuşak yetmez, göz kapakları bir karış büyüklüğündedir. Yüzü kan gibidir ve saçları dimdik durur. Hiçbir kuvvetin kaldıramayacağı şeyleri kaldıracak kadar kuvvetlidir ve yeşil demirden kılıcı vardır.⁴⁸ Onun yüzü kap kara, saçı sakalı uzun, bıyığı memelerinden, sakalı omuzlarından asar ve asası insan kemiğindedir, kara yilandan kamçısı vardır.⁴⁹

c. Erliğin Tabiatı: Erlik, yaratılıştan itibaren kötü tabiatlı bir varlık olarak karşımıza çıkar. O, şeytanın ta kendisidir. Kötülük getiren kutsal bir sembol yapısındadır. Erlik, kendi istek ve yaratılışı gereğince kötü şeyleri seçer ve kötü işler yapmayı tercih eder. Bilgisiz, yıkıcı ve kışkırtıcı olup iyi şeylerin muhalifidir. Karanlık kuzeyden kopup gelir, iradesiz olup iradesizliğin timsalidir. Tanrı Ülgen'in yarattığı insanları Tanrı'ya karşı kışkırtır, İsyankar ve haristir.⁵⁰ Başlangıçta iyi olarak yaratılan Erlik, daha sonra iradesizliği ve kötü huyundan dolayı cezalandırılmış, altındaki ak at alınıp kara ata bindirilmiş, ka-

ranlıklar ülkesine gönderilmiştir. Şamanların tasavvurlarına göre ruhlar uç dairede yaşarlar. Bunlar yer altı, yer üstü ve gök. Yer altı ruhları körmös adını alır. Körmös kelimesiyle de kara töz denilen ruhlara atıfta bulunulur ki, Erlik bu zümreye dahildir.⁵¹

Erlik insanların canını alıp yer altı alemine göttürü ve kendisine uşak yapar. Bu uşaklar vasıtasıyla insanlar üzerine salgın hastalıklar gönderir. Altay inancına göre tifo, kızamık gibi salgın hastalıklar Erlik'in faaliyetleridir. Dolayısıyla da onları kurban vermeye mecbur eder. Eğer Erlik'in istediği verilmezse insanlara başka felaketler de gönderir. Adını dahi söylemekten sakındıkları küstah, utanmaz, somurtkan, inatçı diye tanımlanan Erlik, zaman zaman da kandırılır.

Altay akidelerine göre, Erlik dikenli çalılardan korkar. Bu bakımdan kamlar kurban merasiminde malzemelerini bıtıraklı, dikenli çalılardan yanlarına korurlar.⁵²

Kızıl, kanlı yemeklerle beslenen, ciğer kanı içen Erlik'in yemek zamanı gök yüzünün kızardığı zamandır. İnsan eti yer. İnsan kemiğinden asası bulunur. Erlik tüfeğini alıp her gece yer yüzüne çıkar, insanları öldürür ve canlarını toplar. Güzel kadın ve genç insanları yer veya yaşadığı yere götürerek uşak olarak kullanır.⁵³ Erlik'in de dahil olduğu kötü ruhlar, insanları diri diri bir lokmada yutarlar.

d. Erlik'in Ailesi: Erlik hakkında bilgi veren kaynaklar, Erlik ailesinden, Erlik ve çocuklarının varlığını haber verirler. Şamanların tasavvurlarına göre, Erlik'in oğulları kara töslerdir. Bir rivayete göre Erlik'in yedi, başka bir rivayete göre dokuz oğlu vardır. Bunlar demir başlı kara oğullar olarak sıfatlandırılır. Bu oğulların, Taş Yürekli Bay Bahadır,

Bakır Bilekli Kerey Hakan, Uçar Kağan gibi isimleri de vardır. Yer altı dünyasındaki gölleri, ırmakları, deniz ve deniz canavarlarını idare ederler. Her birinin otağları vardır. Erlik, bahadır oğullarını yer yüzüne gönderir ve bunları kötü ruhların hücumuna karşı koruması için görevlendirir. Her kabile kendisine bekçilik eden Erlik oğullarından birin varlığına inanır ve onlara karşı saygı gösterir. Bununla birlikte gazaplarında ve kahrlarından korkarlar.

Rivayete göre Erlik'in dokuz kızı vardır. Bu kızların belirli bir vazifeleri yoktur. Zamanlarının çoğunu eğlenceyle, oynamakla geçirirler. Erlik'in kızları, şamanları ayin esnasında kandırmaya çalışırlar. Erlik'in kızlarının cilvelerine aldanan şamanlar, Erlik veya oğulları tarafından öldürülürler. Bu kızlar, topuksuz, elastiki vücutlu, kap kara saçlı ve kara yüzlü, tepe gibi tümsek memelidirler.⁵⁴ Bu kızlar, yer üstüne çıkamayacak kadar çirkindirler. Bir dudağı yerde, bir dudağı gökte, göğüslerini omuzlara atarak gezerler.⁵⁵

Erlik, yer altında yaşar ve erlik ile mücadele eden kahramanlar, yer altına inerek onunla savaşır. Altın Arığ destanında, Er Samır Destanında bu motifleri görmekteyiz. Altın Arığ Destanında yer altı alpleri kara benizli ve kara giyimlidirler.⁵⁶ Ural Batır Destanında da yer altından çıkan ve alplerle mücadele eden, birçok kişiyi öldürüp yiyen varlıklar vardır ki, bunlar dev ismi ile anılır.⁵⁷

Yaratılış Destanında geçen Erlik ve Erlik'in fonksiyonları ile masalarda yer alan Dev ve fonksiyonları arasında benzerlikler vardır. Bunlar, fiziki yapı, davranış özellikleri, yaşadıkları mekanlar ve yaşantı tarzları ile metin içindeki fonksiyonları bakımından olan benzerliklerdir.

Masalarda yer alan dev ile mitlerde yer alan Erlik, fizikî yapı itibarıyla kor-

kunç görüntüslü ve tabiatüstü varlıklardır. Bu ihtişamlı rağmen her ikisinin de mağlup olmaları, kahramanların karşısında çaresiz duruma düştükleri görülmür. Bir farkla ki, masalarda dev öldürülürken, Erlik hiçbir zaman öldürülmez, sadece mağlup edilir.

Erlik ve Dev, yer altında, karanlıklarda yaşarlar. Yaratılışları gereği sadece kötülük yapmak istedikleri veya iyiliklere engel olmak istedikleri zamanlarda yer yüzüne çıkarlar. Yer yüzünde fonksiyonlarını tamamladıktan sonra yeniden ya yer altına gönderilirler, ya da dev örneğinde olduğu gibi öldürülmek suretiyle yer altına (kuyuya) atılırlar.

Erlik ve Dev, genellikle olumsuzun temsilcisi olmalarına rağmen, zaman zaman kendileri, çocukları veya kadınları diğer insanlara yardımcı olurlar.

İnsanoğlu, hangi kültür çevresinde yaşarsa yaşasın, korktuğu veya hoşlandığı ortak unsurlar vardır. Bunlar kimi zaman olumlu, kimi zaman olumsuzluğu işaret kabul edilir ve bunlara karşı bazı inanmalar meydana gelir. Bu inanmalar zaman içinde, yerini başka inanmalara bırakır ve iptidai sayılır. İptidai sayılan unsurlar, yeni inanma biçiminde tıpkı masalarda görülen dev tiplmesi gibi birer masal varlığı olarak, masal dünyasında yerlerini alırlar. Bizim kanaatimiz odur ki, eski dönemlerde yaşanan Türk inançlarındaki Erlik veya benzeri varlıklar, daha sonraki dönemlerde, özellikle İslamî inanç içinde dev veya benzeri masal varlığı olarak yerini almıştır.

DİPNOTLAR:

*Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nce düzenlenen **Karşılaştırmalı Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu III**'te tebliğ olarak sunulmuştur.

¹ İsmet ÇETİN, **Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri**, Ankara 1997, s.411

- ² Yusuf Has Hacib(Tercüme:Reşid Rahmeti Arat), **Kutadgu Bilig**, Ankara 1979, s.502,619; ayrıca, Bahaeddin ÖGEL, **Türk Mitolojisi**, C:I Ankara, s.430
- ³ Ziya ŞUKÜN, **Farsça-Türkçe Lügât-Gençine-i Güftar-Ferhengi Ziya**,C:2, İstanbul 1984, s.975.
- ⁴ Y.VASILYEV-F.KIRIŞÇIOĞLU-G.KILLI, **Saha (Yakut) Halk Edebiyatı Örnekleri**, Ankara 1996, s.19
- ⁵ U.GÜNAY, **Elazığ Masalları**, Erzurum 1975, s.362
- ⁶ GÜNAY, a.g.e., s.371
- ⁷ GÜNAY,a.g.e., s.380
- ⁸ Naki TEZEL, **Türk Masalları-I**, Ankara 19990, s.14
- ⁹ TEZEL, **Türk Masalları-II**, Ankara 1985, s.8
- ¹⁰ Bilge SEYİDOĞLU, **Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar**, Ankara 1975, s.321
- ¹¹ SEYİDOĞLU, a.g.e., s.265
- ¹² Devlerin yaşadıkları yer hakkında bilgi için bkz. Nuri TANER, **Masal Metinlerine Göre Devlerin Anatomik Yapıları, Yaşama Biçimleri ve Masallardaki İşlevleri**, II. Uluslar arası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri , Adana 1993, s.231-244
- ¹³ Umay GÜNAY, **Türk Masallarında Geleneksel ve Efsanevi Yaratıklar**, H. Edebiyat Fakültesi Dergisi, C:I, S:1, (Ankara 1983), s.21-46
- ¹⁴ TEZEL, **Türk Masalları-I**, Ankara 1990, s.14
- ¹⁵ Saim SAKAOĞLU, **Gümüşhane Masalları- Metin Toplama ve Tahlil-**, Ankara 1973, s.347
- ¹⁶ SEYİDOĞLU,a.g.e., s.316-318
- ¹⁷ Mark AZADOVSKI, (Giriş Yazısı ve Çeviren), (Sibirya'dan Bir Masal Anası), Ankara 1992
- ¹⁸ Y.VASILYEV-F.KIRIŞÇIOĞLU,G.KILLI, **Saha (Yakut)Halk Edebiyatı Örnekleri**, Ankara 1996, s.19-20
- ¹⁹ GÜNAY, **Elazığ Masalları**, s.306
- ²⁰ SEYİDOĞLU, a.g.e., s.197
- ²¹ SEYİDOĞLU,a.g.e., s.271
- ²² SEYİDOĞLU, a.g.e., s.321
- ²³ TEZEL,**Türk Masalları II**, Ankara 1985, s.8-10
- ²⁴ TEZEL,a.g.e., s.117
- ²⁵ TEZEL, a.g.e., s.161-162
- ²⁶ Pertev Naile BORATAV, **Az Gittik Uz Gittik**, İstanbul 1969, s.62
- ²⁷ Saim SAKAOĞLU, **Gümüşhane Masalları**, Ankara 1973, s.398-405
- ²⁸ BORATAV, A.G.E., S.158-159; GÜNAY, a.g.m.
- ²⁹ GÜNAY, **Elazığ Masalları**, s.144
- ³⁰ GÜNAY, a.g.e., s.485
- ³¹ GÜNAY, a.g.e., s.306-358
- ³² REICHL, a.g.e., s.
- ³³ GÜNAY,a.g.m.; BORATAV,a.g.e., S.157
- ³⁴ GÜNAY, a.g.e., s.414
- ³⁵ GÜNAY, a.g.e., s.284
- ³⁶ GÜNAY, a.g.e., s.371
- ³⁷ GÜNAY, a.g.e., s.362
- ³⁸ Muhtar AVEZOF,(Hazırlayan:A.Abbas ÇINAR), **Folklor Yazıları**, Ankara 1997,, s.84
- ³⁹ Şükrü ELÇİN, **Halk Edebiyatına Giriş**, Ankara 198 ,s.
- ⁴⁰ V.PROPP, (Çev. Hüseyin GÜMÜŞ), **Masalların Yapısı ve İncelenmesi**, Ankara 1987, s.159-160
- ⁴¹ Abdulkadir İNAN, **Eski Türk Dini Tarihi**, İstanbul 1976, s.28
- ⁴² ÖGEL, a.g.e., s.435 . Ögel, Erlik'in ilk insanın atası olduğu motifinin başka bir destanla karışmış veya Ademle Havva hikayesinin anlatılmış olmasına dikkat çeker.(a.g.e., s.429)
- ⁴³ ÖGEL,a.g.e., s.423; V.A. Muhtiyeva-M.P.Çoçkina, **Altay Can**, Gorno Altay 1996, s.6'dan-naklen İbrahim DİLEK, **Er Samır Destanı**, Ankara 1997, s.50 (G.Ü.S.B.E. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)
- ⁴⁴ İNAN,**Makaleler ve İncelemeler**, Ankara 1987, s.391
- ⁴⁵ ÖGEL, a.g.e., s.440
- ⁴⁶ İNAN, a.g.e., s.83-120
- ⁴⁷ İNAN, **Eski Türk Dini**, s.65-66
- ⁴⁸ İNAN, **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara 1987, s.391
- ⁴⁹ İbrahim DİLEK, a.g.e., s.52
- ⁵⁰ ÖGEL, a.g.e., s.428-430
- ⁵¹ İNAN, **Eski Türk Dini**, s.62-63
- ⁵² İNAN, a.g.e., s.66.
- ⁵³ İNAN, a.g.e., s.67